

Алматы облысы, Талғар ауданы
№19 көпсалалы мектеп-гимназиясы" КММ

Бекетова Мира Кушербаевна
Қазақ тілі мен әдебиеті пәні мұғалімі
Санаты: педагог

Қазақ тіліндегі шылаулардың қызметі мен түрлері

Кіріспе

Қазақ тілі – өзіндік грамматикалық құрылымы мен бай лексикалық қоры бар тіл. Тіл білімінде сөз таптары үлкен маңызға ие. Қазақ тіліндегі сөз таптары негізінен атауыш сөздер мен көмекші сөздер болып бөлінеді. Шылаулар – көмекші сөздер тобына жататын, өз алдына толық мағынасы жоқ, бірақ басқа сөздермен тіркесіп, белгілі бір грамматикалық немесе логикалық мағына беретін сөздер. Шылаулар сөйлем ішінде сөздерді байланыстыру, мағынаны нақтылау, модальдық реңк беру сияқты қызметтер атқарады. Бұл мақалада қазақ тіліндегі шылаулардың түрлері мен қызметтері жан-жақты қарастырылады.

Негізгі бөлім

1. Шылау туралы жалпы түсінік

Шылаулар – толық мағынасы жоқ, сөйлем ішінде белгілі бір грамматикалық және мағыналық қызмет атқаратын көмекші сөздер. Шылаулар басқа сөздермен тіркесіп, олардың арасындағы мағыналық және грамматикалық байланысты қамтамасыз етеді.

Мысал: Жаңбыр жауса да, далаға шығамын.

Бұл кітапты сен де оқыдың ба?

Жоғарыдағы мысалдарда да шылауы жалғаулық және демеулік қызметін атқарып тұр.

2. Шылаулардың түрлері

Қазақ тілінде шылаулар мағыналық және қызметтік ерекшеліктеріне қарай үш топқа бөлінеді:

2.1. Септеулік шылаулар

Септеулік шылаулар белгілі бір септік жалғауындағы сөзбен тіркесіп, оны екінші бір сөзбен байланыстырады және мағыналық реңк береді.

Негізгі септеулік шылаулар: үшін, арқылы, сияқты, туралы, жөнінде, сайын, дейін, кейін, шейін, дейінше, бастап, қарай

Мысал: Ол сабаққа дейін кітап оқыды.

Біз тауға қарай бет алдық.

Абай шығармалары туралы пікірталас өтті.

Септеулік шылаулар барыс, шығыс, көмектес септіктерімен тіркесіп, толықтауыштық қызмет атқарады.

2.2. Жалғаулық шылаулар

Жалғаулық шылаулар сөйлемдегі сөздер мен сөз тіркестерін, сондай-ақ құрмалас сөйлемдегі жай сөйлемдерді байланыстырады.

Негізгі жалғаулық шылаулар:

- және, мен, пен, да, әрі, бірақ, алайда, сондықтан, өйткені, себебі, немесе, әйтпесе, не, я, бірде, не болмаса, әрі

Мысал: Ол сабаққа барды, бірақ мұғалімді көрмеді.

Мен сені жақсы көремін, себебі сен адал доссың.

Ол ән салды және би биледі.

Жалғаулық шылаулар суреттеу мен пайымдауға ерекше реңк береді.

2.3. Демеулік шылаулар

Демеулік шылаулар сөйлемге модальдық реңк (күмән, сенімділік, сұрақ, шектеу) қосады және белгілі бір эмоционалдық әсер береді.

Негізгі демеулік шылаулар:

ғана, тек, қана, та, те, да, де, ғой, ма, ме, ба, бе, ше, ақ, әлде

Мысал: Сен де мені түсінесің ғой.

Бұл кітапты оқуға уақыт таба алмадым ғой.

Сен ертең келесің бе?

Демеулік шылаулар сөйлемдегі ойды нақтылап, оны бекітеді немесе сұраулық мағына қосады.

3. Шылаулардың сөйлемдегі қызметі

Шылаулардың негізгі грамматикалық және мағыналық қызметтері төмендегідей:

1. Байланыстырушы қызмет – сөздерді немесе сөйлемдерді байланыстырады.

- Анасы ұлына қарап тұрды, бірақ ештеңе айтпады.

2. Мағыналық реңк қосу – сөйлемдегі негізгі ойға қосымша мағына немесе эмоционалдық реңк береді.

- Бұл кітап өте қызық екен ғой.

3. Сұрақ қою немесе нақтылау – сұраулық демеуліктер арқылы сөйлемдегі ойға нақты мағына береді.

Сен ертең келесің бе?

4. Сөйлем мүшелері арасындағы синтаксистік қатынасты көрсету – септеулік шылаулар арқылы толықтауыш пен пысықтауыш қызметін атқарады.

Ол қалаға дейін жаяу барды.

4. Шылаулардың стилистикалық ерекшеліктері

Шылаулар сөйлеу тілінде, көркем әдебиетте және публицистикада әртүрлі мақсатта қолданылады:

Көркем әдебиетте эмоционалдық әсер беру үшін демеуліктер жиі қолданылады:

Мысал: «Бұл рас па деген?» жалғаулық шылаулар логикалық байланыс үшін қолданылады:

Мысал: «Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы достық қарым-қатынас нығая түсті.»

Сөйлеу тілінде күшейту мақсатында демеулік шылаулар қолданылады:

Мысал: «Ол ғой кеше ғана кеткен!»

Қорытынды

Қазақ тіліндегі шылаулар – сөйлемдегі сөздердің байланысын қамтамасыз ететін және оған қосымша мағына беретін маңызды сөз табы. Шылаулардың септеулік, жалғаулық және демеулік түрлері сөйлемнің мағыналық құрылымын анықтайды. Септеулік шылаулар толықтауыштық және пысықтауыштық мағына берсе, жалғаулық шылаулар сөйлемдерді байланыстыру қызметін атқарады, ал демеулік шылаулар сөйлемге эмоционалдық және модальдық реңк қосады. Шылаулардың дұрыс

қолданылуы сөйлем құрылымының мағынасын нақтылауға және сөйлеу мәнерін жетілдіруге ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер

1. Сауранбаев Н.Т. “Қазақ тілі” – Алматы: Білім, 2008.
2. Балақаев М., Қордабаев Т. “Қазіргі қазақ тілі” – Алматы: Ана тілі, 2010.
3. Аханов Қ. “Тіл біліміне кіріспе” – Алматы: Мектеп, 2006.